

Принцип редукції як основа монархо-аристократичної форми політичного ідеалу

*Корнієнко В. О.,
канд. історичних наук,
доцент Вінницького національного
технічного університету*

Сьогоднішній етап нашої суспільної свідомості правомірно породив якусь "безмовність" політичного ідеалу, що потрапив у своєрідну "зону редукції" у суспільній свідомості. З цього погляду парадокс полягає в тому, що дана зона, поглинаючи в себе будь-які політичні ідеали, зрошує їх отрутою нігілізму, що для них є згубним, але одночасно вона ж є для них основою, формою єдності, що синтезує. Але це незвичний синтез: в умовах цієї зони конструктивні параметри політичних ідеалів, їх конкретні структурно-функціональні характеристики губляться, перемішуються, піддаються процесу дезінтегрованості: розчленовування, розпаданню цілого на складові частини. Фрагменти політичного ідеалу займають хитке становище між перебуванням у єдиному просторі і відокремленні з політичної точки зору дана інтеграція не тотожна ні регіоналізму, ні сепаратизму: це процес, що вбирає в себе ознаки того й іншого.

"У дезінтегрованості політичних ідеалів можна побачити й образ деякого проміжного стану національно-державного устрою. Як методологічний принцип редукція означає не знищення або дискредитацію реальності, а повернення відкинутої предметності, і в цьому випадку також стосовно людини і культури — їхнього змістовного взаємозв'язку [1, с. 104]. Одним із джерел формування політичного ідеалу в суб'єкта сьогодні саме і є подальша редукція уже відібраних багатьох змінних до деякого числа основних і самі межі цієї редукції, а також її мотиви. Визначити межі припустимого спрощення в уявленні про політичний ідеал складно і ризиковано, а вийти за них — цілком можливо, і спокуса суб'єкта поступити саме так — досить поширена помилка, відома як ефект Гордієва вузла". Вона складається, зокрема, у перетворенні складного суспільного процесу в одну з його складових (політичну, економічну, ідеологічну або іншу) і в простому, не технологічному конструюванні політичного ідеалу, наприклад, у зведенні його до ідеалу "твердої руки", замішаному на ностальгічному відношенні до часів сталінізму, до авторитаризму тощо.

О. Білий, стосовно цього принципу редукції у суспільній свідомості, слушно зазначає, що визнання виняткових прав зверхника дає індивідові можливість психологічної рівноваги. Підкорення й субординація є, по суті, радикально редукованим способом орієнтації у суспільному доквіллі. Він також надає індивідові можливість уникнути обтяжливої ситуації вибору, уникнути загрози перетворитись на мішень для численних запитань. Адже запитання, цей спосіб артикуляції соціальної невлаштованості, постає як деперсоналізований образ влади, різноманітних стихій примусу. Ця редукція виступає водночас умовою й наслідком соціального регулювання. Проте

субординація і підкорення стають всеохопними щодо особи, позаяк індивід у своєму ірраціональному пориві визнає примус стосовно себе і в такий спосіб латентно прагне бути суб'єктом цього примусу. Частина волі до влади, агресивності при цьому поглинається, сказати б, «любов'ю до ката», тим часом як решта знаходить вихід у формуванні образу ворога або чужого, тобто того, з ким авторитарна особа себе не ідентифікує [2, с. 339].

Аналіз еволюції політичного ідеалу також показав, що в критичні моменти соціальної дійсності політичний ідеал повертається в реальність у редукованій формі "персоніфікатора колективних надій". Тяга до сильного лідера виникає, як правило, тоді, коли колективні надії на зміну становища суспільства до кращого іншими засобами не дають необхідних результатів. І в тих випадках, коли колективна надія втілюється в конкретному лідері, він частково служить реальним утіленням цього редукованого політичного Ідеалу. Практично будь-який лідер у переломний період гіпотетично спроможний виступити втіленням колективно-бажаного політичного дива. У дійсності це так і є, а різноманітні політичні технології: підвищення його іміджу, позиціонування, відстройки від конкурентів тощо ефективні лише остільки, оскільки йдуть в унісон з особистістю лідера, як "персоніфікатора колективних надій". Але в цьому відношенні характерним видається такий момент. "Ідеальний" політик і політичний ідеал — це все ж таки не те саме. Політичний ідеал є присутнім в особистості політика у своєрідному "згорнутому вигляді" і ототожнюється з ним лише в тому відношенні, що даний політик спроможний відносно втілити його в дійсність. У цьому випадку мабуть треба говорити, на думку автора, про "ідеалоподібний імідж політичного лідера".

Приміром, від перебудови М. Горбачова традиційно очікували радикального стрибка в "кращі часи". Але ці очікування відносилися до політики змін як такої, а вже не до лідера, що її провів і очолив. Ідеалоподібний імідж українського Президента Л. Кучми також формувався в лоні уявлень про нього як про людину "твердої руки", що, здатна здійснити колективні надії народу на краще.

Але прагнення спростити вибір політичного ідеалу, а по можливості взагалі зняти його альтернативність погрожує ще однією аберацією. Справа в тому, що вибір немислимий без альтернатив. Якщо їх немає, йдеться про ідеали, обрані за інерцією (нормативні), за примусом або просто наслідувальні, тобто про квазіідеали, інакше кажучи про ілюзію вибору політичного ідеалу, а отже, і про ілюзію, наприклад, ефективного політичного правління. Тому як не парадоксально, свобода вибору змінних із "зони редукації" політичного ідеалу, може перетворитися у випадковий його вибір під впливом останньої події або тільки що підхопленої новомодної теорії. І виміряти даний вибір за простою соціальною шкалою "погано — добре" не завжди просто, а то і неможливо. Звертання до реальної практики формування ідеалів показує, що ідеал, заснований переважно на редукованих уявленнях, пов'язаний із стереотиповістю і "репресивністю". Захоплення перед майбутнім у рамках такого мислення пов'язане із масою заборон, що

повинні гарантувати чистоту майбутньої досконалості. Тут канонізуються рецепти руйнації окремого негативного. Множинність ідеальних образів майбутньої досконалості залежить від соціальної певності відношення до них. У цілому "зону редукції" політичних ідеалів можна назвати відносною формою єдності, але єдності не конструктивного, єдності зі знаком "мінус" стосовно обумовленого розвитку суспільства в майбутньому. Втім, єдності, як норми, сьогодні немає в жодній формі суспільної свідомості.

Принцип редукції в процесі формування політичного ідеалу, знаходить своє втілення у таких формах влади, як монархія та аристократія.

Монархію слід можна вважати благом для будь-якого народу, якщо міркувати абстрактно і виставити за дужки народні претензії до конкретного монарха, що пов'язано з його сутнісними характеристиками. Справа в тому, що монархія завжди досить міцно персоніфікувала національну єдність, а в багатонаціональній державі — єдність усього народу. У найяскравішому вигляді це можна показати на прикладі чисто декоративних монархій, наприклад, японської — часів сегунату, або сучасних західноєвропейських монархій. Перетворюючи даний елемент влади в ідеал, від нього завжди чекають ролі об'єднувача-миротворця, що покликаний зберегти в країні головне — єдність. У основі ж даного ідеалу — завжди особистість.

Якщо монархічні тенденції, або їхні елементи сильні в суспільстві і так чи інакше в будь-якій нації існує уява про доброго царя, освіченого монарха, "улюбленого батька нації", то це цілком обумовлено багатьма чинниками: бажанням навести в країні порядок за допомогою "твердої руки", розв'язати питання соціальної справедливості тощо. Навряд чи дані тенденції зникнуть і в майбутньому. Більш того, вони реально показують свою життєвість сьогодні на прикладі різноманітних виборних кампаній. Так, при опитуванні суспільної думки на початку січня 1997 р. у Великобританії, яким було охоплено біля 2,5 млн. чоловік, на питання "чи хочете Ви збереження в країні монархії?" 64% опитаних відповіли позитивно. Це пов'язано насамперед з устояними традиціями суспільства, у цілому задовільними результатами Існування даної форми державного правління і тим, що багато політичних партій дискредитували себе своєю діяльністю і втратили довіру народу. Сьогодні орієнтація ведеться, як правило, на особистість політика. Отже, якщо монархія персоніфікує в країні єдність нації і сприяє порядку, то життєздатність будь-якої держави, незалежно від форми правління, визначається наявністю аристократії і ступенем її впливу в суспільстві. Народи, за винятком коротких періодів часу, завжди управлялися аристократією. Та й вся історія людства — "це історія зміни аристократій" [3, с. 141].

Будь-яка форма правління майже нічого не значить, якщо в державі відсутній механізм висування нагору дійсно талановитих і обдарованих особистостей. Можна передати думку більш радикально: нездатність до формування аристократії і залученню її до влади — вірна ознака державної кризи, прелюдія до політичної катастрофи. Чому? Тому що кращі представники суспільства несуть і стверджують кращі ідеї Вони — це хребет суспільства.

Але, насамперед, який зміст ми вкладаємо в поняття "аристократія"? Сьогодні в нас є "почуття гирі", як говорять японці, стосовно цього поняття, тому що аристократія як форма влади, та й як клас була викоренена (принаймні в колишньому СРСР) разом із її витонченим і вишуканим способом життя. А якщо пригадати, що "аристос" по-грецьки — "кращий", усе рівно важко задовольнятися цим розмитим визначенням. Що це таке — влада "кращих" і чи можемо ми сьогодні насправді визначити — хто такі ці "кращі"? Це питання покрите вже товстим прошарком вікового скептицизму, починаючи з Стародавньої Греції. Власне кажучи^ вчення про людину аристократичну сходиться саме туди, більш конкретно — до визначення його у Платона. У його діалозі "Держава" саме той, у кого домінують високі якості душі, тобто розум і мужність, контролюють третій — низький стан. І в цій ієрархії розумний початок стоїть вище за мужній. Але Платон робить одну дуже важливу для нас примітку про те, що певні моральні якості душі не пов'язані цілком із певним станом. Платон вважав, що аристократизм духу — поза станами, а справжня аристократія є аристократією духу. Аристократ — це людина, що пред'являє високі вимоги до себе, на відміну від людини юрби — користувача, споживача й обивателя. Зміст його життя складається в служінні, але не по примусу, а по внутрішній потребі, де шляхетна якість його душі — постійний двигун на шляху до нових здійснень. Але це усе в ідеалі. Надалі ж це поняття в історії людства так часто піддавалося підмінам і різним секуляризаціям, що сьогодні просто важко сказати — що може допомогти у відновленні його доброго імені. А якщо воно не відновлено, то навіть вживання такого слова, як "аристократія", пов'язана з деяким ризиком.

Цікаво звернутися до роботи відомого іспанського філософа Ортегі-і-Гассета "Безхребетна Іспанія", що написана ще в 1921 році. Тут філософ, фактично викладає свою концепцію аристократизму, він так само підкреслює, що розкладання аристократії рівнозначно розпаду суспільства. Відсутність "кращих" і є фатальна безхребетність нації, що веде до її розчленування, до соціального хаосу. Він фактично розвиває свою ідею суспільного ідеалу — аристократичності духу. Більш того, звідси Ортега-і-Гассет навіть виводить своє визначення нації: це "людська маса, організована і структурована меншістю обраних індивідів" [4, с. 107].

Звідси й управляти державою повинні люди, що сполучають у собі далекоглядність, спроможність бачити непередбачене й у відомій мірі консерватизм. Щоб все суспільство не регресувало в силу відсутності вольових рішень, політики повинні реагувати на все, що відбувається негайно, невідкладно, оперативно. А якщо вже реальні політики знаходяться в бездіяльності й у безвідповідальності, то суспільство повинне прислухатися до істинних інтелектуалів. Мабуть, що треба погодитися і з Платоном, і з Ортегой-і-Гассетом у тому, що справжній аристократизм духу є цілісним складом душі, у якій присутні незмінні й обов'язкові якості, що стали в ході історії людства певними усталеними сполученнями.

Історія підтверджує ще одне: аристократія ніколи не була носієм чужої культури. У широкому значенні слова, захоплення чужим могло бути

властиво монарху. У якості прикладів можна згадати Олександра Македонського, Петра I тощо. Цього ніколи не відбувається з аристократією, тому що аристократизм завжди неодмінно пов'язаний із патріотизмом. Цю думку можна знайти й у Ф. Ніцше, котрий стверджував, що "людям знатної породи ... властиво, на відміну і від "людей сучасних ідей", глибока повага до старожитності і родовитості" [5, с. 382.]

Отже, аристократія дуже цінна, тому що є стабілізатором суспільства. Вона консервативна, але цей консерватизм здоровий і його питома вага значно перевищує консерватизм у демократії і монархії. Справа, мабуть, у тому, що аристократ не в меншій, ніж майбутній монарх, і в набагато більшій мірі, ніж представник демократії із раннього віку усвідомлює свою "генетичну відповідальність" перед усім народом.

Проте чисто візуально, у силу цього консерватизму, аристократія завжди була і гальмом на шляху до нових перетворень. Так про неї згадують грецькі філософи, так це відбувається і сьогодні, переконливим прикладом чого може служити відношення до діяльності А. Сахарова. Подібних прикладів в історії можна знайти досить багато. Недарма практично всі революції, що за своєю суттю пов'язані з крутою ламкою існуючих відносин, насамперед спрямовували свій удар на представників аристократичних кіл, як яскравих виразників усталених цінностей суспільства. Унітарні держави, що здійснювали свою експансію, завжди прагнули вибити або витиснути аристократію поневолених народів, як перешкоду своєї влади. З іншого боку, імперії як правило зберігали аристократію включених у свій склад народів із якого складалась імперська знать. У цілому ж досвід історії вказує на досить незавидну долю тих народів, що не змогли зберегти аристократію.

Ставлення до аристократії сьогодні неоднозначне і ми можемо визначити деякі позиції цього ставлення. Одну автор статті вже назвав — вона пов'язана з тим, що аристократія — це благо для будь-якої держави, а суспільство саме цій формі влади зобов'язане своєю стабільністю. Така позиція диктується до всього іншого ще і переконанням у принциповій нерівності людей за їхніми основними якостями, таланту тощо. Прихильники цієї позиції цінують у людях не ті ознаки, що їх споріднюють з іншими, а, навпаки, ознаки унікальні і самобутні. У рамках цієї позиції певним чином також повертається ідеал соціальної справедливості, що пов'язаний із тим, що об'єктивну нерівність повинно визначати і різноманітне ставлення до людей відповідно з їхніми властивостями, якостями і ділами.

Інша позиція, мабуть, обумовлена заздрістю й егоїзмом. У її основі лежить неприйняття соціальної переваги, ідея загального зрівняння, підозріле ставлення до усього неординарного. Як можна помирити ці дві позиції без шкоди для держави? У теоретичному аспекті рішення цієї проблеми цікаві думки І. Ільїна, що виражають певний політичний ідеал ефективного функціонування державної системи. І. Ільїн вважає, що всякий політичний лад розумний, тривкий і ефективний, коли він тримається на відповідних йому духовних основах. "Зникають ці основи — і політичний лад вироджується спочатку у свою лиховісну карикатуру, а потім у свою пряму

протилежність" [6]. Ільїн підкреслює, що політика лише інструмент, що забезпечує найкращі можливості для культурного розвитку. Вона не може і не повинна втягувати в себе весь народ, розтрачуючи його час і сили. Політика завжди залишиться справою компетентної меншості, і, отже, держава ніколи не позбавитися цілком установчого початку.

Ільїн висунув так звану "ідею рангу", у якій визначив дві сторони: дійсний ранг — як властиві людині якості, і соціальний ранг — повноваження, права й обов'язки людини, що визнаються за ним із боку суспільства і держави. Це співвідношення дійсного і соціального рангу може бути різноманітним. У випадку, коли вони збігаються, держава являє собою ефективний і здоровий організм. Це вірна ознака правильної державної форми, той чинник, що забезпечує авторитет влади і розквіт національної культури. Коли ж дійсний і соціальний ранги не збігаються, створюються умови, за яких верхні рівні соціального східця займають люди низькі і неварті. Це свідчить про порочність державної форми, наближення кризи держави. "...Продажне чиновництво, дурний король, парламентарії без почуття відповідальності, поліція, позбавлена мужності... — усе це закономірний результат поганої державної системи, незаперечний доказ її неспроможності і кризи влади" [6].

Нічого і говорити про те, що ці проблеми повною мірою стосуються і нашої дійсності. Сьогодні, коли ґрунтовно "спаплюжені" за сім десятиліть шари нашого соціуму раптом рушили з місця, виникли досить цікаві явища, що не можна не враховувати: учорашній партійний або комсомольський робітник стає бізнесменом, або займає посаду губернатора. Молода "буржуазія" — нувориші, президенти і директори різноманітних комерційних компаній енергійно пробиваються до верхніх щаблів соціального східця, претендують на депутатство у Верховній Раді. Ця нова "аристократія", намагаючись вигнати стару (якщо така ще є), або домогтися своєї участі у владі і пов'язаних із її володінням привілеях, не висловлює сьогодні щиро своїх правдивих намірів: вона зображує себе як лідера всіх "пригноблених", запевняючи, що домагається прав не тільки для себе, а що діє в ім'я загального блага, йде на штурм не заради прав свого вузького прошарку, а заради прав величезної більшості громадян. Зрозуміло, що після перемоги вона поневолить колишніх союзників, або в кращім випадку піде на формальні поступки стосовно них. Так було завжди. Така історія відносин між патриціями і плебеями в Стародавньому Римі, історія боротьби міської буржуазії з феодальною аристократією. У цьому відношенні прикладом є доля предків українців і білорусів — західноукраїнського населення, що у XV — початку XVII сторіччя через колонізацію і покатоличення позбавилися національної знаті і, таким чином, духовної еліти свого суспільства.

Водночас, аналіз проблеми цієї соціальної мобільності в нас недостатній і потребує більш пильної уваги спеціалістів. Закордонні ж дослідники, підкреслюючи важливість цього, стверджують, що соціальна мобільність має серйозне значення для стабілізації суспільства, оскільки

відкриває доступ до позиції еліти і повинна збільшувати можливості здатних людей для підйому з низьких соціальних рівнів на більш високі.

Тому сьогодні ясно, що наша істинна аристократія (як її розуміли хоча б Платон і Ортега-і-Гассет) повинна формуватися заново, але це проблема не тільки часу, виявлення і співвідношення дійсного і соціального рангів, про що говорив Ільїн. Йдеться, скоріше, про розумне поєднання матеріального і духовного. Перше, мабуть, повинно взяти на себе держава і вишукати матеріальні способи для елементарної і гідної оплати праці тих, котрих повинно зарахувати до еліти суспільства. Друге пов'язано з тим, що аристократія стане дійсним духовним лідером тільки в силу гідного виконання "головної ідеї" суспільства, що трансформується в такий політичний ідеал, котрий буде прийнятий основною масою народу.

Якщо ж в країні порозуміння між тими, хто приймає рішення (чиновник держапарату чи керівник приватної комерційної фірми), і тими, хто їх здійснює, зводиться до мінімуму, відбувається втрата контакту взаємодії "верхів" та "низів". Підсумком цього стає тотальне відокремлення і партикуляція, порушення системних зв'язків управління (саботаж, що спрямований згори донизу і знизу догори), взаємна ворожість "верхів" та "низів", які створюють у підсумку передумови соціального конфлікту в суспільстві. В основі цього, насамперед, лежать матеріальні та духовні умови життя нації, що постійно погіршуються і втрачають будь-яке значення для національної еліти. Саме в цій ситуації яскраво виявляється невміння і, головне, — небажання еліти бути хранителькою нації. На думку А. Яцька, сьогодні проблема соціально-психологічного і духовного розколу в суспільстві, насамперед між елітою і простим народом, взагалі є проблемою національної безпеки будь-якої держави [7, с. 34].

Закінчуючи характеристику усталених елементів політичного ідеалу, потрібно відзначити, що в цілому жодна з форм влади не ідеальна і самі по собі вони не гарні і не погані, а просто різні. Але те, що вони підтверджують своє існування в тих або інших майбутніх конструкціях державного устрою — безсумнівно. У всякому разі, багатовікова історична практика це підтверджує. Вона вказує ще на одну характерну закономірність: найдосконаліша форма та, що об'єднує в собі всі три елементи влади. Для підтвердження цього факту дисертант змушений надати конкретну історичну вибірку, щоб відповісти на запитання: чи дійсно найбільш вдалі ті державні системи, що, засновані на цьому синергетичному принципі? Можливо, що в зосередженні воєдино трьох видів влади суть політичного ідеалу державного устрою, котрий ми поки що безнадійно шукаємо на практиці? Зрозуміло, що цілком абсолютизувати навіть найпозитивніший висновок про це не можна, тому що сьогодні ми ясно усвідомлюємо: ідеальної держави ніколи не було і не буде, вона недосяжна, як абсолютна істина. Але якщо ми не прагнемо до ідеальної держави, не робимо спроб реалізувати наше уявлення про неї на практиці, то в чому шукати сенс людського відношення до політики і не тільки до неї?

Перелік посилань

1. Больнов О. Філософська антропология та методичні принципи // Сучасна зарубіжна філософія /Лях В. В., Пазенок В. С. — К., 1996.
2. Білий О. Спадщина авторитарної особи // Українська державність у ХХ столітті: історико-політологічний аналіз.— К.: Політична думка, 1996. — 448 с.
3. Парето В. О применении социологических теорий // Социо-лог. исследования. —1995. — №10. С. — 137-145.
4. Деревянко Е. В. Неизбежность аристократического духа: учение Хосе Ортеги-и-Гассета об общественном идеале //Соціолог иссл. —1992. — №6.
5. Ницше Ф. По ту сторону добра и зла // Соч. в двух томах. — Т.2. — М.: Мысль, 1990.
6. Гусев В. А. Проблема государственного устройства в трудах И. А. Ильина // Социально-полит.науки.—1992. — №4.
7. Яцько А. Проблема національної безпеки у контексті сучасної взаємодії етносів // Нова політика. — 2000. — №2.